

ТЭКСТАЎТВАРАЛЬНЫЯ ЎЛАСЦІВАСЦІ НАЗВАЎ УТВАРАЛЬНІКА ДЗЕЯННЯЎ У НЯМЕЦКАЙ МОВЕ

Аддзяслоўныя назвы ўтваральніка дзеяння з суфіксам -ег у нямецкай мове, з прычыны дваістай прыроды, маюць аб'ёмны змест, сумяшчаючы значэнні дзеяння, асобы-выканаўцы, і адзнакі характарыстыкі асобы (па імгненным альбо прафесійным дзеянні, прывычным занятку, паводзінах, стане і інш.). Таму апырэры дапушчальна лічыць гэтыя назвы ва ўжыванні з тых лексіка-семантычных звёнаў, якім прызначана выконваць важную тэкстаўтваральную ролю. Яна і аналізуецца скрозь прызму дзвюх тэкставых катэгорый — кагезіі і рэкурэнцыі.

Тэкстаўтваральныя магчымасці разглядаемых назваў уласабляюцца двухпланавыя — лексічна і сінтаксічна. Фарміраванне іх лексічных сувязей у тэксце адбываецца ў дыяпазоне словатворчых патэнцый дэрывацыйнай мадэлі «дзеяслоўная аснова + суфікс -ег», якія і самі па сабе высокія, і яшчэ пашыраюцца за кошт узаемадзеяння дэрывацыі са словаскладаннем. Фармальныя сувязі канцэнтруюцца ў вузле валентнасці назваў утваральніка дзеяння, хоць іх валентнасць нельга разглядаць як фармальную. Такой яна з'яўляецца на ўзроўні павярхоўна-сінтаксічнай рэалізацыі, а на сэнсавым узроўні — гэта дзейсная семантычная валентнасць адзінак. Канстытуіраванне схем валентнасці ў мікратэксах абавязкова маркіруецца адзнакамі дыстантнасці, накіраванасці і інтэнсіўнасці. Калі кантактнасць сувязі пазнаецца па наяўнасці актанта пры назве, то дыстантнасць прадугледжвае ахоп сувяззю двух, трох і больш сказаў, нават абзацаў. Менавіта дыстантна-валентнасная сувязь відавочна выконвае тэкстафарміруючую функцыю, напрыклад:

In den Januar Tagen dieses Jahres neunzehn, als der weiße Terror durch die Straßen Berlins raste, die Generale, die gerade den Krieg gegen andere Völker verloren hatten, Siegesfeiern im Eden-Hotel veranstalteten, weil sie den Krieg gegen die Arbeiter der Hauptstadt ihres Landes gewonnen hatten — in diesen Tagen, tief in der Nacht, kam jemand in den Keller der Reichskanzlei geschlichen, klopfte an die Tür des Verlieses, in dem Fritz Hardekopf lag, und rief leise: «He! Du! Zieh dich an! Aber schnell!»

Затым праз тры абзацы:

Fritz Hardekopf folgte seinem Befreier, der auf Zehenspitzen die Steintreppen des Kellers hinaufging (W. Bredel).

У прыведзеным мікратэксце «jemand» і «Befreier» утвараюць лінію ўвасаблення сувязі.

Адзнака інтэнсіўнасці сувязі ўласціва ў асноўным кантактнай рэалізацыі валентнасці, а пры дыстантнай рэалізацыі сувязь разгрупоўваецца, больш-менш паслабляецца. Асобна трэба сказаць пра адзнаку накіраванасці сувязі. Уключэнне назваў утваральніка дзеяння ў асноўнае рэчышча разгортвання тэксту адзначана тым, што сваім зместам яны прадугледжваюць у большасці выпадкаў левабаковую сувязь, г. зн. рэтраспектыўна-камунікатыўную залежнасць. Напрамкам жа развіцця камунікатыўнай інтэнцыі ў тэксце з'яўляецца, як вядома, правабаковая арыентацыя, г. зн. праспектыўная накіраванасць. З прычыны такой неадпаведнасці згорнуты ў назвах змест (звычайна прапазітыўны) утварае своеасаблівыя «тупіковыя» пункты на асноўнай лініі камунікатыўнай прагрэсіі¹, уносячы інфармацыю вынікова-падсумоўваючага, вылучальнага і інш., а не развіцёвага характару. Напрыклад:

Am Tag nach der Premiere traf der Potsdamer Studienrat den sich im Hochgefühl bestandener Zerreißprobe sonnenden Quabbe, pflanzte sich vor ihm auf. Zornblick des Pädagogen, durch funkelnde Gläser verschärft. Strafauge des Berufseinschüchterers, von Beruf Rechthabers. Hüters des Erbes von Ekkehard bis Jünger. Die Geste des linken Zeigefingers, Ankündigung schulischen Maßregelns (J. Schulz).

У гэтым мікратэксце арыентацыя ўлева звязана з выражэннем нейкага «падагульняючага» пункту — характарыстыкі ўжо названае асобы (настаўніка, педагога) пры дапамозе дэвербатываў «Berufseinschüchterer» і «Hüter des Erbes». Узнікае адгалінаванне, якое выконвае канкрэтную камунікатыўную задачу: дзякуючы яму апісанне сітуацыі

градуіруецца, г. зн. адлюстроўваецца не прамая паслядоўнасць дзеянняў, а невялікі перапынак з «аглядкай назад», які дазваляе ўвесці звесткі аб асобных рысах характару апісваемай асобы, яе псіхічным стане. Левабаковая накіраванасць сувязі і ўяўляе сабой, як правіла, указанне на крыніцу, якая матывуе з'яўленне дадзенага значэння (стану); яе прынята называць анафарычнай функцыяй элемента тэксту. Правабаковая ж накіраванасць сувязі заключае ў сабе катафарычную функцыю элемента, выклікаючы чаканне наступнай інфармацыі. Аднак «мове ў дзеянні» (у тэкставай рэалізацыі) не ўласцівыя толькі адназначныя схемы рэалізацыі адзінкамі і структурамі іх значэнняў і сувязей. Доказам гэтага можа служыць той факт, што ў дэвербатываў сувязі ў тэкставай канве бываюць двухнакіраванымі, анафарычнымі і катафарычнымі адначасова, напрыклад:

Nun: Sie sehen ihn hier wieder, meinen deutschen Beobachter...: Es ist Heinrich Heine, der Stifter einer neuen Schule in Deutschland, der Verfasser jener ironisch-sentimentalen Reisebilder und so vieler farbenheller Skizzen... (W. Steinberg).

Дэвербатыў «Beobachter» мае левабаковую сувязь з «ihn», а правабаковая сувязь рэалізуецца як канкрэтызацыя сінсемантычнай назвы ўтваральніка дзеяння.

Хаця развіццё тэксту не бывае строга прамалінейнай прагрэсіяй, паслядоўнае чаргаванне тэм і рэм з'яўляецца для яго неабходнай умовай. З пункту гледжання камунікатыўна-інфармацыйнай значнасці рэлевантнай перш за ўсё з'яўляецца рэма. «Аднак у дачыненні да пабудовы тэксту выяўляе сваю рэлевантнасць тэма. Нізкая ступень камунікатыўнай нагрукі пераўтварае яе ў важны сродак арганізацыі тэксту. У гэтым сэнсе любы тэкст (і яго частка) у прынцыпе можа і павінен разглядацца як паслядоўнасць тэм»². У працэсе сцэплівання адбываецца тэматызацыя рэматычных элементаў. Адрэзаны дэрываты на -er, якія нясуць у сабе магчымасць новага наймення таго, што ўжо названа ў тэксце, г. зн. вядомага, «палягчаюць змену тэматычных і рэматычных кампанентаў, а таксама дазваляюць (з прычыны матываванасці вытворнага слова) лёгка суадносіць рэматычны кампанент выказвання, якое папярэдняе, ці нават усё выказанне, з тэматычным аднаго з наступных выказанняў»³. Пераўтварэнне рэматычнага элемента ў тэматычны выразна прасочваецца на наступным прыкладзе:

Nanu, wer war denn das, der da mit forschem Schritt über den Asphalt stapfte, Ecke Rathausmarkt, vor dem Eingang der Hochbahnstation, dort, wo der Menschenverkehr am stärksten war, und mit schnarrender, weithin tragender Stimme seine Zeitung ausrief?

«Die F-r-r-ont! Or-r-gan des nationalen Deutschlands!»

Die Beine des Ausrufers steckten in Reithosen und Ledergamaschen. In seinem fleischigen Gesicht kreuzten sich Schmisse (W. Bredel).

У прыведзеным мікратэксце дзеяслоў-выказнік ausrief складае ядро рэматычнай часткі выказвання, а карэлюючы з ім дэвербатыў Ausrufer пераключае гэты сэнс ужо ў ядро тэмы наступнага выказвання.

Рэматызацыю тэмы, г. зн. адваротны працэс, дэманструе наступны мікратэкст:

Der zweite Lehrer wird Lehrer genannt, obwohl er noch kein richtiger Lehrer ist. Um Lehrer zu werden, muß er noch zwei Prüfungen machen. Er ist, pädagogisch gesehen, sagt Frau Rumposch, Schulumts-Bewerber, man soll die Stellung des Neulings nicht mit der ihres Mannes verwechseln (E. Strittmatter).

З тэма-рэматычным развіццём звязана ў значнай ступені паўтаральнасць разглядаемых назваў: першае ўжыванне дэвербатыву здольнае ўводзіць новы змест, па суаднесенасці з рэмай выказвання, у той час як яго паўторныя рэалізацыі ўваходзяць у фарміраванне тэматычнай лініі апісання. Паўтаральнасць з'яўляецца сведчаннем агульнай узаема-сувязі тэкставых фрагментаў, гэта «адна-ці шматразовае ўзнаўленне (рэкурэнцыя) значэнняў пры дапамозе аднолькавых ці падобных... адзінак у... тэкстэмах, якія ідуць адна за адной»⁴. Маніфестуючы такую паўтаральнасць як рэкурэнцыю ў шырокім сэнсе, паўторы разглядаемых назваў у іх шматлікіх рэзанавіднасцях забяспечваюць магчымасць вяр-

танья па ходу разгортвання тэксту да зыходных, уведзеных раней, на нейкіх этапах апісання, сэнсаў і паняццяў, г. зн. служаць мэтам захавання «тоеснасці аб'ектаў»⁵. Найбольш часта сустракаюцца простыя паўторы, прыклады якіх прыводзяцца ніжэй.

«Oh, Erich, Erich! Sie (TINETTE) brach in ein schallendes Gelächter aus. Was bist du für ein Aufschneider. Erich! Ich habe immer gewußt, daß du ein Aufschneider bist. Aber daß du so ein Aufschneider bist...! (H. Fallada).

У дадзеным мікратэксце простае і неаднаразовае паўтарэнне назоўніка Aufschneider, які дадае стылю апісання зняважліва-іранічнае адценне, дазваляе адцягнуць лейтматыўны кампанент зместу і тым «запраграмаваць» эффект уздзеяння на адрасата.

Am nächsten Morgen schon klappert er (Bratt) die größten Baustellen ab. Und ob die Leute einstellen! Hilfsarbeiter vor allem. Hucker, Hucker und nochmals Hucker! (J. Schulz).

Тут тройчы паўтораны ў канкрэтнай пазіцыі дэвербатыў абумоўлівае не стварэнне «ланцуговага напружання»⁶, як гэта назіраецца пры разгрупаваным паўторы, а канцэнтрацыю значэння ў пэўнай кропцы, г. зн. стварэнне стылістычна і змястоўна важнага кропкавага напружання:

Anders ihre Empfindung. Von Jahr zu Jahr deutlicher wuchs er (Sebastian) in ihre Wunschvorstellungen hinein, verkörperte... alle die von ihr so geliebten Helden aus der Sagenwelt, war ihr Ritter, Ritter ohne Furcht und Tadel... (J. Schulz).

У прадстаўленай пашыранай разнавіднасці просты паўтор «абрастае» дадатковай сэнсавай інфармацыяй і аказваецца здольным, лаканічным спосабам пабудовы аб'ёмнай характарыстыкі (з удакладненнямі, канкрэтызацыяй і г. д.). У ім «закадзіраваны» да таго ж пэўны семантыкастылістычны эффект.

Vielleicht brauchen die einen Drucker. Ja, natürlich, einen Drucker brauchen die hier; das hat man oft gehört, daß sie im Gefängnis besonders wichtige Papiere drucken...

Ja, und die Frau wußte es auch, nicht wahr. Es ist so die Art hier, nicht wahr, einen Drucker aus dem Glied zu rufen. Da kommt eine Frau und schreit, und das bedeutet: Ein Drucker wird gebraucht, das ist hier wohl so.

Natürlich, und daß dann fünf Männer kommen, bewaffnet mit der Feuerkraft eines Schützenzuges, das ist auch so, Drucker sind rar, und das Geschrei hat nur bedeutet: Sie haben endlich einen Drucker gefunden!... (H. Kant).

У гэтым мікратэксце другой разнавіднасцю простага лексічнага паўтору здзяйсняецца сувязь паміж некалькімі абзацамі, іх тэматычнае судзясенне. Рэалізуецца той выпадак, калі паўтор, утвараючы моўны лейтматыў, «іграе істотную ролю ва ўвасабленні тэмы»⁷.

Seit Großvater weiß, daß der Heimkehrer in der Partei ist, vergeht kaum ein Tag, an dem sie sich nicht zanken. Sie zanken sich mit Wörtern, die ich und die Großmutter nicht verstehen. Wir können nichts dazu sagen. Großvater will stets recht haben. Der Heimkehrer gibt ihm nicht recht. Großvater wirft einen Teller an die Wand oder spuckt aus Versehen seinen Priem in den Sand, trotzdem gibt ihm der Heimkehrer nicht recht (E. Strittmatter).

Размяшчэнне ў мікратэксце вытворнага, якое паўтараецца, абумоўлівае фарміраванне разнавіднасці рамачнага паўтору, за кошт якога дасягаецца абсалютнае ішчাপленне асобных выказванняў у адно цэлае.

Verbrecher war schlimm genug, aber Kriegsverbrecher hörte sich schlimmer an. Alle Wörter, in denen zu Verbrecher noch etwas hinzugesetzt war, hörten sich schlimmer an als Verbrecher, Gewaltverbrecher, Gewohnheitsverbrecher, Berufsverbrecher, Sittlichkeitsverbrecher, Novemberverbrecher, Verdunkelungsverbrecher (H. Kant).

Ва ўрыўку рэалізуецца разнавіднасць паўтору, пры якой у склад кампазіта з нязменнай назвай утваральніка дзеяння ўключаюцца зменныя першыя кампаненты. З-за гэтага дэвербатыў Verbrecher «абрастае» дадатковымі сэнсамі і становіцца галоўным звяном фарміравання кагерэнтнасці мікратэксту.

Для функцыянальнага плану нямецкай мовы ў вышэйшай ступені характэрна стварэнне аказіянальных складаных слоў, паколькі, па заўвазе Я. У. Розен, складаны назоўнік — незвычайна «сучасны», словы кампазітнага тыпу — «цісслыя і эканамічныя на форме і па характары зашыфроўкі паняццінага зместу»⁸. Пры аказіянальным словаскладанні

вытворчая база кампазіта бывае закладзена ў кантэксце, «кантэкст выступае як бы экспазіцыяй, якая падрыхтоўвае ўзнікненне складанага назоўніка»⁹. Напрыклад:

Später tanzen die Radfahrer einen Reigen auf Fahrrädern, und der wird mit viel Angstschweiß und Gezitter absolviert... Sastupeits Gustav ist, wie man heute sagen würde, ausgebucht. Er produziert sich als Rad-Reigentänzer im Saale der Bubnerka (E. Strittmatter).

Няцяжка заўважыць, што аказіяналізм Rad-Reigentänzer суаднесены ў кантэксце з цэлым сказам у якасці сваёй вытворчай базы, паўтараючы яе ў лаканічнай форме.

База і дэрыват не заўсёды знаходзяцца на блізкай адлегласці адзін ад аднаго. Далечыня сувязі паміж імі можа складаць дзесяткі старонак, напрыклад:

«Hallo! Sie sind doch... Ja, natürlich, der Zigarrendreher! Na, wie heißen Sie noch?» «Brenten!» (W. Bredel, 362).

Was macht eigentlich dein Alter? Dreht er immer noch Zigarren? (W. Bredel, 475).

Як відаць, дыстантнасць паміж Zigarrendreher і Zigarren drehen складае тут 113 старонак тэксту.

Аднак аказіянальныя складаныя словы не заўсёды непасрэдна ў кантэксце апіраюцца на сваю вытворчую базу. Іх з'яўленне нярэдка абумоўлена спецыфікай нямецкай мовы, з якой «ні адна мова не можа параўнацца... па колькасці і лёгкасці ўтварэння новых слоў шляхам складання»¹⁰. Важным стымулам пры гэтым служыць і тое, што кампазіт здольны наглядна «адлюстроўваць пэўныя эмацыянальныя адносіны аўтара да з'яў рэчаіснасці», г. зн. увасобіць аўтарскую інтэнцыю, напрыклад:

...Paul Dotterweich, Abteilungsbursche, Kindermädchen vom Abteilungskommandeur, Hamsterkönig Dotterweich, Klarseher Dotterweich, Oberklarseher, Chefklarseher, ... der gewaltige Anaschaffer, Krümmfingerwinker, ... Ratgeber und Wegweiser für jeden, wenn er sich nur klein genug machte vor ihm oder mächtig genug war, daß Sichducken Vorteil versprach; Stimme seines Herrn, Schlüssel zu dessen Ohr, dem zu Gefallen er sogar anbiederisch weanerte, den eigenen heimatlichen Dialekt mit allerlei heurig-fiakerischem Gefloskel girlandierend, Liebediener und Kleinkönig, Hoppchoppereiter... (J. Schulz).

Прадстаўленыя ў мікратэксце кампазіты ствараюць у сукупнасці разнастайны спектр негатыўна-ацэначных характарыстык асобы, вызначаючы адпаведныя адносіны да яе і з боку адрасата, гэтым самым менавіта яны ствараюць праграмакунікатыўны эффект тэкставага апісання.

Такім чынам, і ў стварэнні кагезіі тэкста, і ў забяспячэнні рэкурэнцыі семантычных рысаў тэкставага зместу суфіксальныя дэрываты лексіка-семантычнай катэгорыі назваў утваральніка дзеяння прымаюць непасрэдны ўдзел, рэалізуючы яшчэ і шматвобразны экспрэсіўна-стылістычны патэнцыял. Гэта ператварае іх у важныя звёны структурна-сэнсавай арганізацыі тэкставых фрагментаў (мікратэкстаў) і цэлага тэксту.

¹ Москальская О. И. Грамматика текста. М., 1981. С. 153.

² Д а п е ш Ф. // Folia linguistica. 1970. Bd. 4. N. 1/2. S. 75.

³ Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. М., 1981. С. 186.

⁴ А г р і с о л а Е. // Sprachpflege. 1976. N. 1. S. 6.

⁵ Гл.: П а д у ч е в а Е. В. // Труды III Всесоюзной конференции по информационно-поисковым системам и автоматизированной обработке научно-технической информации. Т. 2: Семантические проблемы автоматизированной обработки информации. М., 1967. С. 101.

⁶ Т р о я н с к а я Е. С. // Обучение чтению научного текста на иностранном языке. М., 1975. С. 136.

⁷ Домашнев А. И., Шишкина И. П., Гончарова Е. А. Интерпретация художественного текста. М., 1989. С. 66.

⁸ Р о з е н Е. В. Новое в лексике немецкого языка. М., 1976. С. 63.

⁹ Домашнев А. И., Шишкина И. П., Гончарова Е. А. Интерпретация художественного текста. С. 59.

¹⁰ W e i s g e r b e r L. // Muttersprache. Hamburg, 1964. Jg. 74. N. 2. S. 34.